NCERT Solutions Class 6 Sanskrit (Deepakam)

Chapter 13 सङ्ख्यागणना ननु सरला

वयम् अभ्यासं कुर्मः

१. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तराणि लिखन्तु।

(क) कः एकः अस्ति?

उत्तरम्: सूर्य:

(ख) कः षण्मुखदेवः अस्ति ?

उत्तरम्: सुरसेनानी/कार्तिकेयः

(ग) क: त्रिनयनमूर्तिः अस्ति ?

उत्तरम्: शंकर:

(घ) का सरला अस्ति?

उत्तरम्: संख्या गणना

(ङ) के अतुलबला : सन्ति ?

उत्तरम्: अष्ट दिग्गजा:

२. उदाहरणानुगुणं शब्दानां पुरतः उचितां संख्यां लिखन्तु।

यथा-आकाशे ....१........ सूर्य : विभाति।

(१, २, ३, ४)

(क) मम हस्ते .... अङ्गुलयः सन्ति।

(९, ५, ८, ७)

उत्तरम्: ५

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(ख) सप्ताहे .... वासराः भवन्ति ।

(६, १०, ७, ५)

उत्तरम्: ७

(ग) कार्तिकेयस्य .... मुखानि सन्ति ।

(१,६,१०, ३)

उत्तरम्: ६

(घ) व्याकरणे ....वचनानि सन्ति ।

(१०,९, ३, ५)

उत्तरम्: ३

(ङ) गगने .... ग्रहाः सन्ति ।

(८, ७, ९, १०)

उत्तरम्: ९

३. उदाहरणानुसारं सङ्ख्यां सङ्ख्यापदं च लिखन्तु ।

यथा – भवतः परिवारे कति जनाः सन्ति? ५, (पञ्च) ।

(क) कति दिशः सन्ति? ...., (........) ।

उत्तरम्: ८, अष्ट

(ख) सप्ताहे कति वासराः भवन्ति ? ...., (........) ।

उत्तरम्: ७, सप्त

(ग) वर्षे कति मासाः भवन्ति ? ...., (........) ।

उत्तरम्: १२, द्वादश

(घ) भवतः कति दन्ताः सन्ति? ...., (........) ।

उत्तरम्: ३२ द्वात्रिंशत्

(ङ) स्वराः कति भवन्ति ? ...., (........) ।

उत्तरम्: ७, सप्त ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

४. अधः प्रदत्तेन पदेन सह सङ्ख्यां योजयन्तु ।

उत्तरम्: (क) पञ्च ५

(ख) एकम् १

(ग) अष्ट ८

(घ) विंशतिः २०

(ङ) त्रयोदश १३

५. उपस्थितिपत्रं पश्यन्तु । संख्यां वदन्तु लिखन्तु च ।

उपस्थिति-क्रमसंख्या	नाम
१- एकम्	गणेशः
२-द्वे	गीताञ्जलिः
३- त्रीणि	जगन्नाथः
४- चत्वारि	दिनेश:
५- पञ्च	प्रज्ञा
६-षट्	बलरामः

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

७- सप्त	मोहनः
८-अष्ट	राधिका
९ – नव	सुभद्रा
१० – दश	स्वयंप्रभा

(क) गणेशस्य उपस्थितिसंख्या का ?

उत्तरम्: एकम्

(ख) सुभद्रायाः उपस्थितिसंख्या का ?

उत्तरम्: नव

(ग) स्वयंप्रभायाः उपस्थितिसंख्या का ?

उत्तरम्: दश

(घ) जगन्नाथस्य उपस्थितिसंख्या का ?

उत्तरम्: त्रीणि

(ङ) गणेशस्य उपस्थितिसंख्या का ?

उत्तरम्: एकम्

६. चित्रं पश्यन्तु, संख्याः वदन्तु द्वितीयचित्रे अङ्कैः च ताः संख्याः लिखन्तु ।

उत्तरम्:

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

७. चित्रं पश्यन्तु, संख्याः वदन्तु द्वितीयचित्रे शब्दैः च ताः संख्याः लिखन्तु।

उत्तरम्:

योग्यताविस्तरः

संख्याप्रसिद्धिः

एकम् – एकं ब्रह्म

द्वे – द्वे अयने (उत्तरायणम्, दक्षिणायनम्)

त्रीणि – त्रीणि वचनानि (एकवचनम् द्विवचनम् बहुवचनम्)

चत्वारि – चत्वारि युगानि (कृतयुगम्, त्रेतायुगम् द्वापरयुगम्, कलियुगम्)

पञ्च – पञ्च अङ्गानि (तिथिः, वासरः, नक्षत्रम्, योगः, करणम्)

षट् – षट् रसाः (मधुरः, अम्ल लवणः, कटुः, तिक्तः, कषायः)

सप्त – सप्त ऋषयः (मरीचिः, अत्रि, अङ्गिराः, पुलस्त्य, पुलहः क्रतुः वसिष्ठः)

अष्ट – अष्ट दिक्पाला (इन्द्रः, अग्नि, यमः, निर्ऋतिः, वरुण, वायुः, कुबेरः, ईशान

नव – नवग्रहाः (सूर्य, चन्द्रः, मङ्गलः, बुधः, गुरु, शुक्र, शनिः, राहुः, केतुः)

दश – दश दिशाः (पूर्वदिशा, पश्चिमदिशा, उत्तरदिशा, दक्षिणदिशा, आग्नेयकोणः, नैर्ऋत्यकोणः, वायव्यकोणः, ईशानकोणः, ऊर्ध्वम्, अधः)

उत्तरम्: एक – एक ब्रह्मा

दो – दो काल की गति (उत्तरायण, दक्षिणायन) ।

तीन – तीन वचन (एकवचन, द्विवचन बहुवचन) ।

चार – चार युग (सतयुग, त्रेतायुग, द्वापरयुग, कलियुग) ।

पाँच – पाँच अङ्ग (तिथि, वार, नक्षत्र, योग, करण) ।

छः – छः रस (मीठा, खट्टा, नमकीन, कड़ुवा, तीखा, कसैला) ।

सात – सात ऋषि (मरीचि, अत्रि, अंगिरा, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु, वसिष्ठ) ।

आठ – आठ दिशाओं के पालक (इन्द्र, अग्नि, यम, निर्ऋति, वरुण, वायु, कुबेर, ईशान) ।

नव – नौ ग्रह (सूर्य, चन्द्र, मंगल, बुध, गुरु, शुक्र, शनि, राहु, केतु) ।

दश – दश दिशाएँ (पूर्व दिशा, पश्चिम दिशा, उत्तर दिशा, दक्षिण दिशा, आग्नेय कोण, नैर्ऋत्य कोण, वायव्य कोण ईशान कोण,

ऊपर, नीचे) ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

गतिविधि-कार्यम्

संख्यागीतम्

एकं द्वे, एकं द्वे । पश्यत किमस्ति मम हस्ते ।
त्रीणि चत्वारि त्रीणि चत्वारि । हस्ते पात्रं पात्रे वारि ।
पञ्च षट्, पञ्च षट्। जम्बीररसं योजयत ।
सप्त अष्ट, सप्त अष्ट । लवणं गुडं च मेलयत ।
नव दश, नव दश। शनैः शनैः मन्थयत ।।
छात्राः स्मरेयुः ।
(छात्रों को याद करना चाहिए।)

परियोजना- कार्यम्

चित्रे रिक्तस्थलेषु अङ्क : संख्यां लिखन्तु ।

उत्तरम्: छात्राः स्वयमेव कुरुत

पठित-अवबोधनम्

१. अधोलिखितश्लोकौ पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत-

(i) सप्त वासरा : सप्ताहे ननु
स्वराः सुमधुराः सप्त ।
ऊर्ध्वमधस्तात् लोकाः सप्त
ख्याता ऋषयः सप्त ।।

प्रश्नाः-
I. एकपदेन उत्तरत-

(i) के सप्त ख्याता ?
उत्तरम्: ऋषयः

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(ii) सप्ताहे कति वासरा: भवन्ति ?

उत्तरम्: सप्त

(iii) सुमधुरी : के भवन्ति ?

उत्तरम्: स्वरा:

(iv) स्वरा: कीदृशाः भवन्ति ?

उत्तरम्: सुमधुरा:

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

सप्त लोकाः कुत्र सन्ति?

उत्तरम्: सप्त लोका: ऊर्ध्वम् अधस्तात् च सन्ति।

III. निर्देशानुसारं उत्तरत-

(i) 'वासरा:' इत्यत्र किम् वचनम् ?

(क) एकवचनम्

(ख) द्विवचनम्

(घ) वचनम्

(ग) बहुवचनम्

उत्तरम्: (ग) बहुवचनम्

(ii) 'सप्ताहे' इति पदे का विभक्तिः ?

(क) सप्तमी

(ख) प्रथमा

(ग) तृतीया

(घ) पञ्चमी

उत्तरम्: (क) सप्तमी

(ii) अष्ट दिग्गजा धरन्ति धरणीम्

उपकृतिशीला अतुलबला:। नव ग्रहा ननु विपुले गगने

चरन्ति सततं नियततया।।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

प्रश्ना:-

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) विपुले गगने के चरन्ति ?

उत्तरम्: नव ग्रहाः

(ii) अष्ट दिग्गजाः काम् धरन्ति ?

उत्तरम्: धरणीम्

(iii) उपकृतिशीला: के सन्ति?

उत्तरम्: दिग्गजा:

(iv) ग्रहाः कति सन्ति?

उत्तरम्: नव

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

दिग्गजाः कीदृशाः सन्ति?

उत्तरम्: दिग्गजाः उपकृतिशीलाः अतुलबला : च सन्ति ।

III. निर्देशानुसारं उत्तरत-

(i) 'चरन्ति' इत्यत्र कः धातुः ?

(क) चरन्

(ख) चर्

(ग) चरन्त

(घ) चरन्ति

उत्तरम्: (ख) चर्

(ii) 'धरन्ति ' अत्र कः लकार: ?

(क) लङ्

(ख) लृट्

(ग) लट्

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(घ) लोट्

उत्तरम्: (ग) लट्

२. अधोलिखितयोः श्लोकयोः अन्वयौ मञ्जूषातः समुचितानि पदानि चित्वा पूरयत-

(i) लोकशङ्करस्त्रिनयनमूर्तिः
नमाम्यहं तं प्रतिदिवसम् ।
चतुर्मुखोऽयं जगतः स्रष्टा
तेन हि सृष्टं जीवकुलं ।।

मञ्जूषा – अयं, लोकशङ्करः, नमामि जीवकुलम्

अन्वयः – त्रिनयनमूर्तिः ......(i)...... तं प्रतिदिवसम् अहं .....(ii)...... | हि .....(iii)...... चतुर्मुखः जगतः स्त्रष्टा तेन ...... (iv)......स ृष्टम् ।

उत्तरम्: (i) लोकशङ्करः

(ii) नमामि

(iii) अयम्

(iv) जीवकुलम्

(ii) पञ्चाङ्गुलयो मम करकमले
लोको विदधति गणनाम्।
सुरसेनानीः षण्मुखदेवः
सततं पात्ययममरगणम्।

मञ्जूषा – गणनाम्, पञ्च षण्मुखदेवः पाति

अन्वयः – मम करकमले ...... (i)...... अङ्गुलयः, लोकः .....(ii)......विदधति । अयम् सुरसेनानीः ....(iii) ....अमरगणम् सततम् ......(iv)......।

उत्तरम्: (i) पञ्च

(ii) गणनाम्

(iii) षण्मुखदेवः

(iv) पाति

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

३. रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माण कुरुत-

(i) अहम् प्रतिदिवसम् <u>शंकरम्</u> नमामि ।

उत्तरम्: अहम् प्रतिदिवसम् कं नमामि ?

(ii) करकमले <u>पञ्च</u> अङ्गुलयः भवन्ति ।

उत्तरम्: करकमले कति अङ्गुलयः भवन्ति ?

(iii) सप्ताहे सप्त <u>वासराः</u> भवन्ति ।

उत्तरम्: सप्ताहे सप्त के भवन्ति ?

(iv) सप्त <u>ऋषयः</u> ख्याताः ।

उत्तरम्: सप्त के ख्याता : ?

(v) दश दिशः प्रसिद्धाः सन्ति ।

उत्तरम्: कति दिशः प्रसिद्धाः सन्ति ?

४. शब्दानाम् पुरतः उचितां संख्यां लिखन्तु ।

(i) आकाशे .... चन्द्रः शोभते । (२, ३, १)

उत्तरम्: १

(ii) मासे .... दिवसाः भवन्ति । (३०, २७, ३२)

उत्तरम्: ३०

(iii) एकस्मिन् वर्षे .... मासाः भवन्ति । (१०, १२, ११)

उत्तरम्: १२

(iv) मम .... हस्तौ स्तः । (३, ४, २)

उत्तरम्: २

(v) स्वराः .... सन्ति । (७, ८, ७)

उत्तरम्: ७

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

५. अधोलिखितानां पदानां समुचितान् अर्थान् मेलयत-

उत्तरम्:

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in